

Területi fejlettségi különbségek Magyarországon és az Észak-Alföldi Régióban

Harsányi Endre¹ – Harsányi Gergely² –
Nagy Attila János³

¹Észak-Alföldi Regionális Agrár-Innovációs Technológia
Transzfer Központ Kht. Debreceni Kirendeltsége, Debrecen

²MTA-DE Földművelési és Területfejlesztési Kutatócsoport,
Debrecen

³Európai Bizottság Agrár és Vidékfejlesztési Főosztály, Brüsszel
harsanyiendre@freemail.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Európai Unió regionális politikájának legfontosabb törekvése az egyenlőtlenségek mérséklése. A szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvéből kiindulva az elmaradottság felszámolása, a régiók fejlesztése és felzárkóztatása a tagországok kiemelt stratégiai célja, melynek megvalósítására közös költségvetésének közel negyven százalékát fordítja.

Magyarország az EU teljes jogú tagjaként új lehetőségeket kap az elmaradott régiók – a csatlakozó országok közel négyszáz régiója között is az utolsó 10-15. hely valamelyikét elfoglaló Kelet-magyarországi, mindenekelőtt, Észak-magyarországi és az Észak-Alföldi Régió – számára.

A régiók közötti fejlettségi különbségek kialakulását a természeti adottságok mellett jelentős mértékben befolyásolják az adott térség gazdasági jellemzői, a humán erőforrások minősége és mennyisége, a régió megközelíthetősége és a helyi életminőséget meghatározó tényezők.

Az új térszerkezetet a rendszerváltozás, kilencvenes évek folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és a párhuzamosan jelen lévő válságjelenségek formálták. Az átalakulás gazdasági, politikai és társadalmi következményei jelentősen megváltoztatták a területi struktúrát és növelték az egyenlőtlenségeket. Új egyenlőtlenségek jöttek létre, amelyek a kelet-nyugati lejtő és a helyi válságövezetek kialakulása következtében egyre erősebbé váltak. A főváros kiugró növekedése eredményeként a regionális fejlettségi különbségek nagy távlatú differenciálódása is kimutatható a bruttó hazai termék területi megoszlásának vizsgálatakor. A keleti országrészben az északkeleti megyéket érintette legjobban a keleti piacokra települt nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés összeomlása.

A régió számára kulcskérdés a regionális versenyképesség erősítése, melyhez következetes fejlesztés-politika alkalmazása szükséges. Legfontosabb a gazdaságfejlesztés, mely ha jól működik, maga után vonja a jóléti infrastruktúrák megteremtésének lehetőségét is. Fontos a feldolgozóipar, a beszállítói hálózatok fejlesztése, a jelentős tőkeshzegénység enyhítésére külső források bevonása. A gazdaság szerkezetének átalakításában fontos szerepe van az agrárgazdaság fejlesztésének is, mert a régió adottságai, tradíciói és hosszú távú versenyelőnyei kedvezőek, ezért az EU-átlagnál magasabb arányt fog képviselni a gazdaságon belül. Az agrárszektor modernizációját elősegíthetik a piacra jutás támogatása, a minőségi agrárfejlesztés, a termelői-értékesítési együttműködések ösztönzése. A régió fejlesztésében rendkívül fontos a közlekedési és informatikai infrastruktúra, valamint a humán erőforrás fejlesztése.

Összefoglalva a jövőben – a régió erősségeire építve – olyan

következetes területfejlesztési politika megvalósítása szükséges, amely a regionális politika alapelveinek érvényesítésével a területfejlesztési támogatások leghatékonyabb felhasználását szolgálja, és megakadályozza a régió visszafordíthatatlan leszakadását, illetve elősegíti mielőbbi felzárkózását.

Kulcsszavak: *fejlettségi különbségek az Észak-Alföldi Régióban, társadalmi-gazdasági jellemzők, fejlettségi mutatók, elmaradottság, versenyképesség erősítése*

SUMMARY

The most important endeavour of European Union's regional policy is to moderate disparities. An emphasised strategic objective of member states, based on the principle of solidarity, fairness and justice, is to develop regions and almost forty percent of the common budget is devoted to achieving this objective.

Hungary, as a full EU member state, will get a new chance for underdeveloped regions, especially for the Eastern-Hungarian as well as the North Hungarian and North Plain Region.

The differences in development among the regions are significantly influenced by the economic characteristics of the specific region, quality and quantity of human resources, accessibility of the region and other factors influencing local quality of life beside natural conditions.

The new spatial structure was formed by change of regime, processes of the nineties, primarily the economic renewal based on foreign capital investments and the crisis phenomena in parallel with these. The economic, political and social consequences of the transformation significantly changed spatial structure and increased disparities. New disparities formed which were further aggravated as a consequence due to the formation of the eastern-western slope and local crisis zones. As a result of the outstanding development of the capital, the long term differentiation of regional development differences can also be detected when examining the regional distribution of Hungarian gross domestic product. The collapse of heavy industry and agricultural mass production based on the eastern markets primarily affected the north-east counties in the eastern part of the country.

Strengthening regional competitiveness is of key importance for the region, which requires the application of consistent development policy. The most important is economic development which, if it operates well, also infers the possibility of establishing welfare infrastructures. Drawing in external sources to ease the significant lack of capital is important for the processing industry and the development of supplier networks. Agricultural development also plays an important role in transforming economic structure, since the characteristics of the region, its

traditions and long term competitive advantages are favourable, therefore it is going to represent a higher ratio within the economy than the EU average. The modernisation of the agricultural sector can be promoted by supporting market accession, quality agricultural production and stimulating producer-retailer cooperation. The development of transportation and informatics infrastructure as well as human resource development plays a significantly important role in the development of the region.

In conclusion, the implementation of such a consistent regional development policy is required in the future, based on the strengths of the region, that serves the most efficient utilisation of regional development funds through the implementation of regional policy principles and prevents the irreversible decay of the region while promoting rapid development.

Keywords: *Development differences in the Northern Great Plain Region, social and economic characteristics, development indices, backwardness, boost of competitiveness*

Hazánk és ezen belül az Észak-Alföldi Régió területi egyenlőségeinek elemzésével, az elmaradottság okainak, a fenntartható fejlődés módjának, a régió fejlesztési lehetőségeinek vizsgálata a regionális fejlesztési tervek legfontosabb alapja. A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Egyetem MTA-DE Földművelési és Területfejlesztési Kutatócsoportja kiemelten foglalkozik a régiók fejlettségi különbségeinek a vizsgálataival, különösen az Észak-Alföldi Régió fejlesztési feladataival.

A régiók közötti fejlettségi különbségek kialakulását a természeti adottságok mellett jelentős mértékben befolyásolják az adott térség gazdasági jellemzői, a humán erőforrások minősége és mennyisége, a régió megközelíthetősége, és a helyi életminőséget meghatározó tényezők, ezek alapján a regionális különbségek ezen szempontok alapján értékelhetők (Baranyi, 2001).

A különböző térségek (régiók, területi egységek) fejlettségi típusainak meghatározását sokféle matematikai-statisztikai módszerrel lehetséges. A nemzetközi szakirodalomban a legutóbbi évtizedben széles körben elterjedt számos, többváltozós matematikai-statisztikai módszer (pl. faktoranalízis), ezeket hazánkban megfelelő adatbázisok hiányában nem lehet alkalmazni (Tóth et al., 2000). A jelenlegi ismérv-kombinációk (komplex mutatók, faktorok) mindig csak az adott megfigyelési egységekre és időpontra vonatkoznak, nem hozható létre segítségükkel egy tartósan érvényes, összehasonlításra alkalmas jelzőszámrendszer, amely más esetekben alkalmazható lenne. Azokban a faktorelemzésekben, amelyekben a mutatószámok között szerepelnek az értéktermelés, a jövedelmek területi adatai, ott ezek a mutatók magas faktorsúlyúak. Ez azt jelenti, hogy a jövedelmek területei, differenciái hasonlóak a több mutatóból képzett, „komplex”, új változókéhoz, a területi egységek jövedelemszint alapján kimutatható rangsorai erősen korrelálnak az általános fejlettséggel (Baranyi, 2002b).

1. TERÜLETI FEJLETTSÉGI KÜLÖNBBSÉGEK MAGYARORSZÁGON

A magyar gazdaság fejlettségi szintjét nemzetközi összehasonlításban az egy lakosra jutó GDP alapján felállított ország-sorrend érzékelteti. Az országon belül még a régiókra és a megyékre vonatkozóan is rendelkezésre állnak ez jellemző, de a kistérségekre egyelőre nem.

A rendszerváltást követően a piacgazdaságra való átmenet a 90-es évek végére befejeződött, ennek eredményeképpen az ország térszerkezete, térségi és területi tagoltsága lényegesen eltér a rendszerváltás előtti helyzettől. Ebben meghatározó szerepet játszanak a piacgazdálkodásra jellemző elemek:

- a vállalkozások számának robbanásszerű emelkedése,
- a külföldi tőke meghatározó szerepe,
- a mindent átszövő piac hatása, valamint
- a széleskörű privatizáció.

Érezhetőek még az elmúlt évtizedek nyomai, de természetesen jelen vannak évszázados meghatározottságok, a kelet-nyugat és a falu-város megosztottság (Baranyi et al., 1998).

Az új térszerkezetet a rendszerváltozás, kilencvenes évek folyamatai, elsősorban a külföldi tőkebefektetésekre épülő gazdasági megújulás és a párhuzamosan jelen lévő válságjelenségek (munkanélküliség, jövedelemcsökkenés, a beruházások jelentős visszaesése) formálták. Az átalakulás gazdasági, politikai és társadalmi következményei jelentősen megváltoztatták a területi struktúrát és növelték az egyenlőségeket. Közép-Magyarország és ennek részeként az ország egyetlen nagyvárosi övezete a fővárosi agglomeráció megerősítette dominanciáját. A városi és a falusi térségek közötti különbségek nőttek. Új egyenlőségek jöttek létre, amelyek a kelet-nyugat helyi válságövezetek kialakulása következtében egyre erősebbé váltak (Varga, 2002). A piacgazdaság kiépülése a már fejlett régiók, elsősorban Budapest és környéke számára volt előnyös, a hagyományos struktúrával, nehéziparral vagy mezőgazdasággal rendelkező területeket hátrányosan érintette, ezek lettek a rendszerváltás vesztesei. A térszerkezet átalakulása természetesen nem egy befejezett folyamat. Az eddig lezajlott, piacgazdaságot kialakító gazdasági-társadalmi folyamatoktól a jövőben eltérő változások lesznek a jellemzők (Sarudi, 2003), amelyben az EU piacainak való megfelelés lesz a meghatározó. Új források és új kapcsolatok nyíltak meg, amelyeket jól felhasználva a területfejlesztésnek egy minőségileg új szakasza veheti kezdetét. A területfejlesztés hazai intézményrendszere már részben kialakult, de még nagy feladatok állnak előttünk.

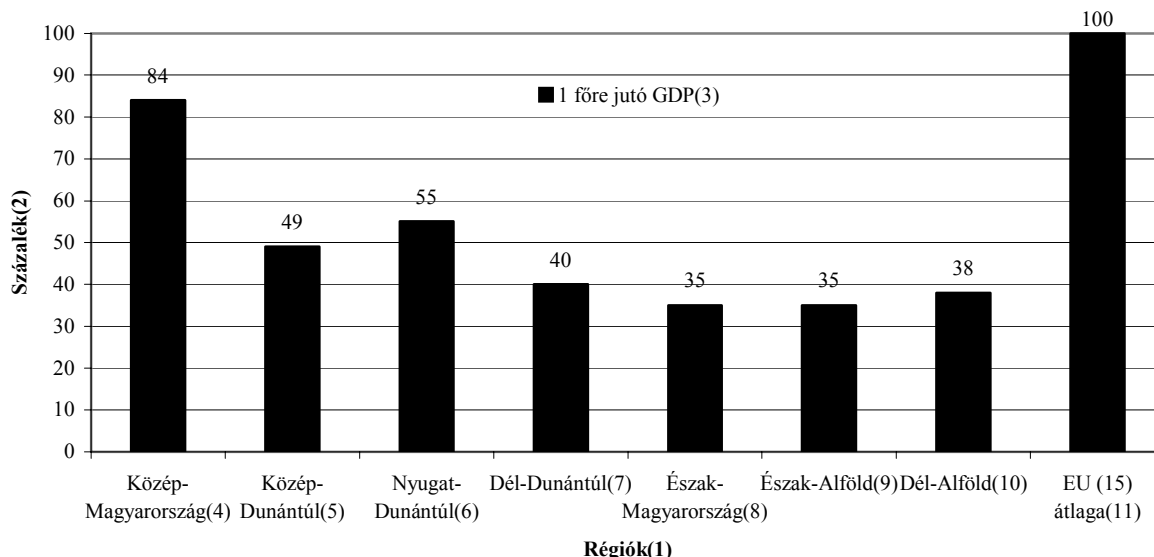
Az új térszerkezet meghatározó elemei:

- a főváros kiugró fejlődése az ország többi részéhez viszonyítva,
- a nyugati térségek növekvő előnye a keleti és az északi régiókkal szemben,

- a kistérségek fejlődésének növekvő térbeli tagoltsága és
 - a településhálózat erősödő gazdasági tagoltsága.
- A bruttó hazai termék mind az egy főre jutó értéke, mind a tömegéből való részesedést tekintve a

legjobban kifejezi az ország egyes területei (régiói, megyei) közötti fejlettségi és teljesítménybeli különbségeket. Hazánk régióinak fejlettségi különbségeit az EU (15) átlagához viszonyítottuk (1. ábra).

1. ábra: Bruttó hazai termék területi megoszlása az EU (15) átlagának százalékában (2002)



Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Figure 1: Regional distribution of gross domestic product in the percentage of EU (15) average (2002)

Regions(1), Percentage(2), GDP per capita(3), Central-Hungary(4), Central-Transdanubia(5), West Transdanubia(6), South-Transdanubia(7), North-Hungary(8), North-Great Plain(9), South-Great Plain(10), Average(11)

A főváros fejlettség szempontjából kiemelkedik az országból. 2001-ben Budapesten állították elő a bruttó hazai termék 35%-át, és a megtermelt egy főre jutó GDP 204%-a az országos átlagnak. Itt van a külföldi érdekeltségű vállalkozások és bejegyzett tőkéjük több mint 50%-a. Budapest ma Közép-Európa egyik legdinamikusabb, legvonzóbb pénzügyi, kereskedelmi centruma, meghatározó hatalmi-politikai központ.

A főváros kiugró növekedése eredményeként a regionális fejlettségi különbségek nagy távlatú differenciálódását mutatja, ezt támasztja alá a bruttó hazai termék területi megoszlása.

Regionális léptékben erőteljes Nyugat-Kelet megosztottság alakult ki. Az ország legdinamikusabb, válságjegyekkel legkevésbé érintett térsége a főváros mellett Nyugat-Dunántúl, ezen belül is Győr-Moson-Sopron és Vas megye, és az utóbbi években felzárkózott Fejér megye, amelynek az egy főre jutó GDP-je 2001-ben Budapest, Győr-Moson-Sopron után a harmadik legtöbb volt 1.497 ezer forinttal.

A skála végén Észak-Magyarország és Észak-Alföld van, a legalacsonyabb fejlettségű Szabolcs-Szatmár-Bereg 598 ezer Ft, Nógrád 819 ezer Ft, és Borsod-Abaúj-Zemplén megye 936 ezer Ft 1 főre eső GDP-vel. A Nyugat-Kelet megosztottság sem egyöntetű, mert a nyugati országrészen Somogy megye gazdasági fejlődése lassul, így a térség leggyengébb megyéje, és 2001-ben a megyék sorrendjében az 1 főre jutó GDP alapján (866 ezer Ft) a 15. helyen áll, addig a keleti országrészen

Csongrád megye – Szeged dinamikus fejlődése révén – az országos 10. helyet foglalja el.

A nyugati térségek dinamikája elsősorban a kedvező földrajzi fekvésnek, mobilabb gazdasági szerkezetének, magasabb iskolázottságának, szakmakultúrájának köszönhető (VÁTI, 2002). A külföldi működő tőke megtelepedett, átalakult az exportorientált feldolgozóipar.

A keleti országrészben a válság elhúzódásának több oka van. Az észak-keleti megyéket érintette legjobban a keleti piacokra termelő nehézipar és a mezőgazdasági tömegtermelés összeomlása. Ehhez hozzájárult az átalakulás kezdetén, hogy a válságáztatokban és az összezsugorodó építőiparban először az ingázó, alacsony szakképzettségű munkásokat bocsátották el. Bezárták a fővárosból kitelepített kis vidéki telepeket is. Lényeges az is, hogy kiépítetlen a nagytérségi infrastruktúra, elsősorban az autópályák hiánya, amit nem lehet ellensúlyozni helyi kedvezményekkel, támogatásokkal (Horváth és Szaló, 2003). A megyék adatainak elemzése is a főváros-vidék, illetve a Nyugat-Kelet markáns különbségét mutatja.

2. AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓ TERÜLETI, TÁRSADALMI-GAZDASÁGI JELLEMZŐI

Az Észak-Alföldi Régiót három megye alkotja: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, az ország keleti részén terül el, három országgal (Szlovákia, Ukrajna, Románia)

határos. Az egyik legnagyobb kiterjedésű régió, mely csak látszólag egysíkú, valójában igen sokszínű és sajátos kistájából (mint pl. a Jászság, a Hortobágy a Hajdúság vagy a Szatmár-Beregi-síkság) áll. A térség nem bővelkedik természeti kincsekben, de legfőbb értéke a jó minőségű termőföld, és jelentős értéket képviselnek a hévizek is.

Az Észak-Alföldi Régió az ország második legnagyobb területű régiója: 17.729 km² területe az ország teljes területének 19,1%-a, amelyen viszonylag kevés, 387 település található. Ezek közül 2002 végén 55 volt városi rangban. A településszerkezetre jellemző, hogy a kisebb (1000 fő alatti) települések száma 131, a nagyobb (1000-5000 lakosú) falvak száma pedig 195. A régióban 2002 végén 1.554 millióan éltek, az ország teljes lakosságának 15,3%-a, ebből 62,9%-a város lakó, meghaladva a vidéki régiók 57,8%-os átlagát.

A népsűrűség ezzel szemben a vidéki átlaghoz igazodik: 2002-ben 88 fő/km² volt, ennél kisebb értéket csak a Dél-Dunántúlon (70 fő/km²) és a Dél-Alföldön (75 fő/km²) regisztráltak. A népesedési helyzetre a nagymértékű elvándorlás és az országban legkisebb mértékű természetes fogyás jellemző: ezen tényezők összességüként az utóbbi években szinte változatlan volt a lakosság összlétszáma.

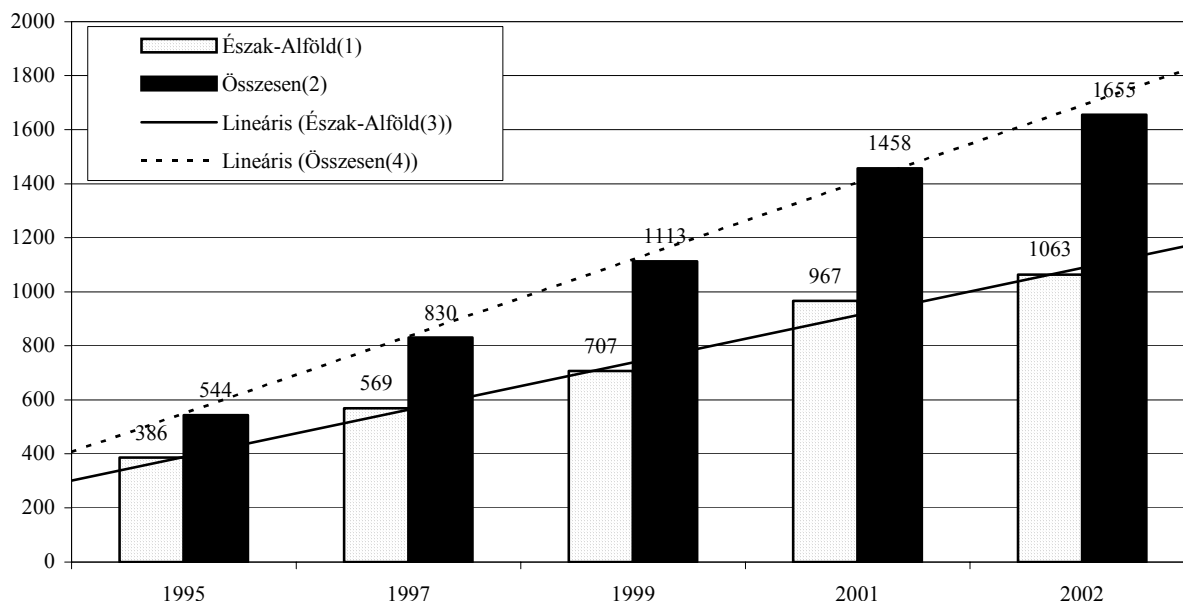
A települések mérete, lélekszáma az alföldi területekre jellemző módon az átlagosnál nagyobb, de Szabolcs-Szatmár-Bereg megye keleti, valamint ennek folytatásaként Hajdú-Bihar keleti és déli részén az aprófalvas struktúra jellemző. A kistérségek településeinek átlagos népességszáma emiatt esetenként igen alacsony és rendkívül szóródik. A megyeszékhelyek körzetében kiemelkedően magas népességnagyságú kistérségek alakultak ki (Baranyi, 2002a), főként Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmár-Beregben. Jász-Nagykun-

Szolnok megyében a Szolnoki kistérség mellett jelentős népességű a Jászberényi kistérség is. A Debreceni kistérség az ország második legnagyobb lélekszámú kistérsége. Az ország harmadik legnagyobb kistérsége a nyíregyházi.

3. FEJLETTSÉGI KÜLÖNBBSÉGEK AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓBAN

A régióban a területfejlesztés szempontjából a kedvezményezett kistérségek száma 24, ezek közül társadalmi-gazdasági, vidékfejlesztési szempontból elmaradott 22. A kedvezményezett települések száma 287, ebből 190 esik Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területére. A legnagyobb problémát az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések száma jelenti, 265-ből 186 található az előbb említett megyében (OECD, 2001). A régió gazdasági helyzete rosszabb az országos átlagnál, s még kelet-magyarországi összehasonlításban is kedvezőtlennek tekinthető. A 2001. évi adatok szerint az Észak-Alföldi Régióban az országos GDP 10,2%-át állítják elő, az egy főre eső GDP 967 ezer forint, az EU 15 átlagának %-ában 35%. Ez az adat még a hat vidéki régió 1.157 ezer forintos átlagának is csak 83,6%-a. A GDP alakulását 1995 és 2002 között megállapítható, hogy az egy főre jutó bruttó hazai termék országos átlagát, valamint az Észak-Alföldi Régió átlagát mutató lineáris trendvonal között nő a távolság, azaz a régió lemaradása növekvő. Az egy főre jutó bruttó hazai termék 1995-ben országos átlagban 544 ezer Ft volt, az Észak-Alföldi Régióban ugyanez 386 ezer Ft, az országos átlagnak 71%-a. 2002-ben az országos átlag 1.655 ezer Ft volt, a régióban ennek 64%-a, 1.063 ezer Ft (2. ábra).

2. ábra: Az egy főre jutó bruttó hazai termék (ezer forint)



Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Figure 2: Gross domestic product per capita (thousand HUF)
North-Great Plain Region(1), Total(2), Linear (North-Great Plain)(3), Linear (Total)(4)

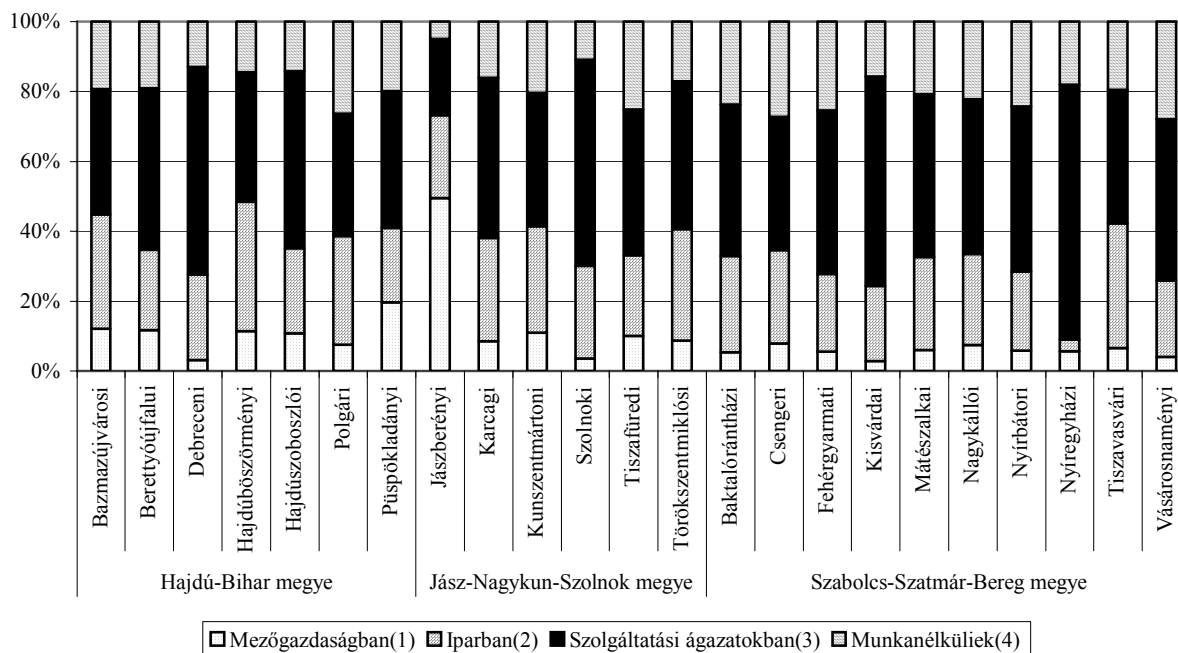
A térségben elsősorban a mezőgazdaság számít meghatározónak, hiszen itt állítják elő az ország mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat ágazatában létrehozott bruttó hozzáadott érték 20,4%-át. A többi ágazat teljesítményéből 9-12%-ban részesedik: ezen belül az iparéból 10,1%-kal, szolgáltatásokból 9,4%-kal.

A régió gazdasági szerkezetében a szolgáltatások dominálnak 59,71%-kal, az ipar 26%-kal részesedik a teljes újérték-termeléséből, a mezőgazdaság részaránya 8,6%, 143%-a az országos átlagnak. A régió népességének 30%-a dolgozik a mezőgazdaságban, itt működik a mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni gazdaságok 23, a gazdasági szervezetek 18,5%-a. A régió belül a

mezőgazdasággal foglalkozó népesség 49%-a él Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A kistérségek közül a nyíregyháziban (66,5 ezer fő), a debreceniben (54,2 ezer fő), és a mátészalkaiban (30,8 ezer fő) foglalkoznak legtöbben mezőgazdasági tevékenységgel.

A 3. ábra a régió kistérségeiben a 2002-ben foglalkoztatottak és a munkanélküliek arányát szemlélteti. Legmagasabb a munkanélküliség a polgári, tiszafüredi, csengeri, fehérgyarmati és a vásárosnaményi kistérségekben. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a legmagasabb a jászberényi kistérségben, szolgáltatási ágazatban dolgoznak a legtöbben a nyíregyházi kistérségben.

3. ábra: Az Észak-Alföldi Régió kistérségeiben a foglalkoztatottak és a munkanélküliek aránya 2002-ben



Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Figure 3: Ratio of employed and unemployed in the small regions of North Great Plain region in 2002 in the agriculture(1), in the industry(2), in the services(3), Unemployment(4)

A régiót nyugat-keleti irányban a megyeszékhelyeken áthaladó vasúti és közúti főforgalmi tengely szeli át, amely Szolnok előtt éri el és Záhonytól – Ukrajna irányában – hagyja el. A gazdasági elmaradottság egyik oka az infrastruktúra fejletlensége, az autópálya hiánya: ezért is különösen fontos az M3-as autópálya mielőbbi továbbépítése.

A regionális fejlesztés egyik kulcskérdése az országhatáron túlról érkező folyók által továbbított szennyeződés, valamint az ár- és a belvízveszély csökkentése (Rechnitzer, 1998).

Hazánkban mindig meg volt a politikai szándék a területi fejlettségi különbségek csökkentésére, a térségek egyenletes fejlődéséhez a lehetőségek biztosítására, de eddig még nem sikerült a fejletlen térségek leszakadásának megállítása.

A társadalmi-gazdasági fejlettségi különbségek mérésére a statisztikai kistérség rendszer első változatát 1994. január 1-től vezette be a KSH. Egy-egy statisztikai kistérség (mikrorégió) a

területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény 5.§ h) pontja értelmében „...a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő, önszerveződő, egymással határos települések összessége”. Hazánk 150 kistérsége (a 244/2003. (XII. 18.) Korm. rendelet alapján 168) az ország egész területét átfogó, megyehatárokat át nem lépő rendszer. Egy-egy kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amely a települések közötti valós munka-, lakóhelyi, közlekedési, közép fokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) kapcsolatokon alapul. A kistérségi rendszerben a települések kapcsolataik révén egy vagy több központi településhez kötődnek.

A 189/1996. (XII. 11.) Korm. rendelet meghatározta a térségek besorolását és a kiemelt térségek behatárolását. A 30/1997. (IV. 18.) OGY határozat alapján, 1995. évi adatokat tartalmazó, a

foglalkoztatás jellemzőit, a gazdaság helyzetét és az infrastrukturális ellátottságot kifejező, 28 jelzőszámból kialakított úgynevezett komplex mérőszám szerint a régió kistérségei közül országos összehasonlításban csak a *debreceni*, a *hajdúszoboszlói*, a *szolnoki*, a *kisvárdai*, továbbá a *nyíregyházi* nem minősült elmaradottnak, a többi 18 ebbe a kategóriába tartozott és fokozott fejlesztési támogatásra szorult. Ez utóbbiakban 1999. év elején a népesség 52 százaléka élt.

Az ÖGY határozattól függetlenül KSH a területfejlesztésért felelős minisztériummal egyetértésben a piacgazdaságra való átmenet végén, a 150 statisztikai kistérség fejlettségi típusainak meghatározásához a gazdasági-társadalmi helyzetüket és fejlődésüket jól jellemző, 9 mutatót tartalmazó rendszert dolgozott ki, melyek a következők:

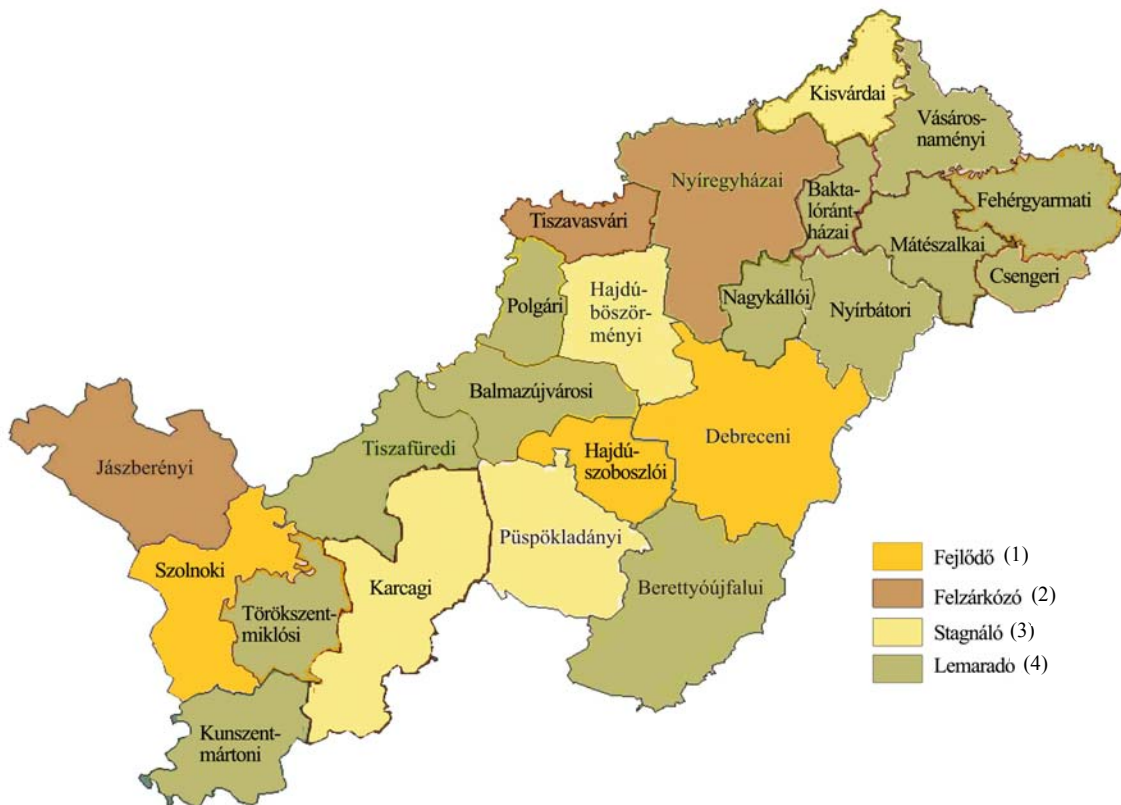
- Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéje egy lakosra,
- Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy lakosra,
- Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy lakosra (korábbi évekhez viszonyítva),
- Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma,
- Működő gazdasági szervezetek száma (korábbi évekhez viszonyítva),
- Munkanélküliek aránya,
- Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma,
- Távbeszélő főállomások ezer lakosra jutó száma,
- Személygépkocsik száma ezer lakosra.

A felsorolt mutatókkal mérhetők a térségi munkavállalók munkaerő-piaci és jövedelem helyzete, a jövedelmi pozíciók változása, a gazdasági fejlődést leginkább befolyásoló működő tőke jelenléte, a vállalkozói szféra aktivitása, alkalmazkodási készsége. *Az alkalmazott jelzőszámok alapján öt térségtípus különíthető el:*

- „dinamikusan fejlődő” térségeknek nevezhetők azok, ahol a jelzőszámok zöme több mint 10 százalékkal meghaladja a vidéki átlagot,
- a „fejlődő térségek” azok, ahol a mutatók zöme a vidéki átlag felett van, de annak mértéke nem haladja meg a 10%-ot.
- a „felzárkózó” térségek azok, ahol a mutatók zöme megközelíti a vidéki átlagot, s a növekedés jeleit is mutatják,
- a „stagnáló térségek” azok, ahol a vidéki átlagtól való elmaradás a jelzőszámok többségénél eléri, illetve megközelíti a 10%-ot,
- a „lemaradó térségek” esetében a mutatók többségénél a vidéki átlagtól való elmaradás legalább 15%.

A fenti mutatók alapján az *Észak-Alföldi Régióban nincs dinamikusan fejlődő kistérség. Fejlődő* kistérség a *debreceni*, a *hajdúszoboszlói* és a *szolnoki*, *felzárkózó* a *nyíregyházi*, *tiszavasvári*, *jászberényi*, és *stagnáló* a *hajdúböszörményi*, *püspökladányi*, *karcagi* és *kisvárdai* kistérségek. A régió 23 kistérségéből 12 a *lemaradó* kistérségek közé tartozik. *A kistérségeket fejlődési típus szerint az 1. térkép szemlélteti.*

1. térkép: Az Észak-Alföldi Régió kistérségei fejlődési típus szerint



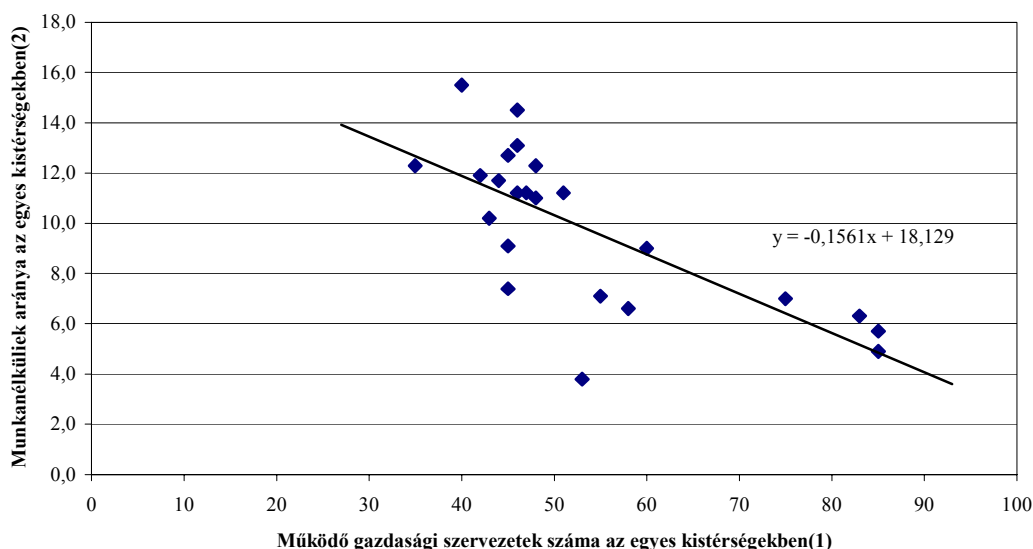
Map 1: Small regions of the North Great Plain region according to development Developing(1), Develop(2), Stagnating(3), Under developed(4)

Az egy lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem a szolnoki kistérségben a legmagasabb, 504 eFt. A megyék közül Jász-Nagykun-Szolnok megyében a legmagasabb az egy főre eső jövedelem: 378 eFt, és Szabolcs-Szatmár-Beregben a legalacsonyabb: 304 eFt. *Regresszió és korreláció számítással* vizsgáltuk a kistérségekben működő gazdasági szervezetek számát és az egy lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem összefüggését, melyből arra a következtetésre jutottunk, hogy a két ismérv között igen szoros kapcsolat van, azaz azokban a kistérségekben, ahol a *működő gazdasági szervezetek száma* magas, ott az *egy főre jutó jövedelem* is magasabb. *A korrelációs együttható: 0,8.* Megvizsgáltuk a kistérségekben *működő gazdasági szervezetek számának és a munkanélküliek*

arányának összefüggését is, melynek eredménye e két ismérv között szoros negatív kapcsolat állapítható meg, azaz, ahol kevés a működő gazdasági szervezetek száma, ott magas a munkanélküliek aránya. *A korrelációs együttható: -0,7 (4/a. ábra).*

Az 1 lakosra jutó külföldi érdekeltségű vállalatok jegyzett tőke országos vidéki átlaga 425,8 eFt, a régióban az egy lakosra jutó külföldi tőke ennek 55%-a: 233,8 eFt. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez az összeg rendkívül alacsony, a régió átlagának 36%-a. A működő gazdasági szervezetek számát vizsgálva jelentős fejlődés nem volt az elmúlt öt évben az egyes kistérségekben, egyedül a kisvárdai kistérségben nőtt a vállalkozások száma 33%-kal (4/b. ábra).

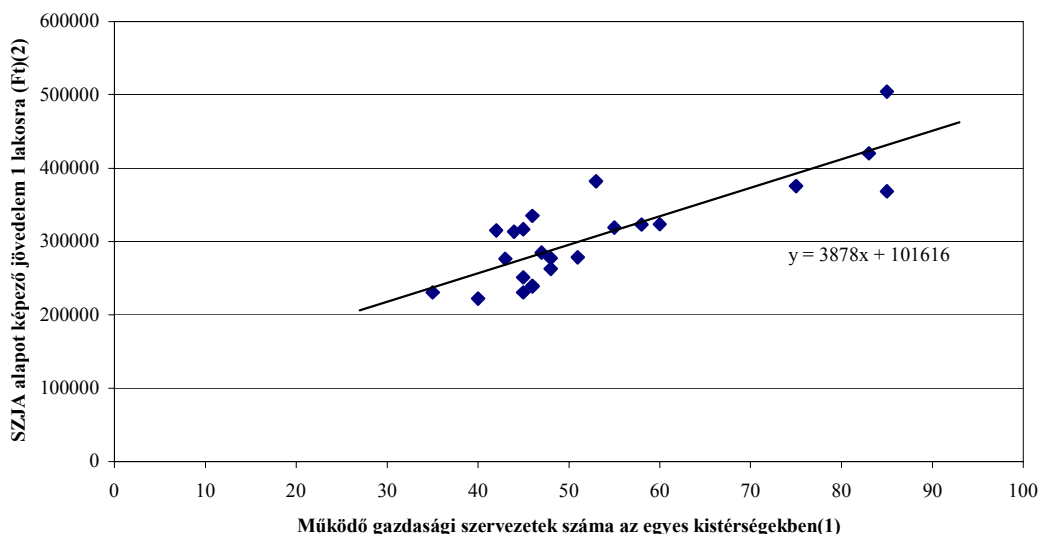
4/a. ábra: A gazdasági szervezetek száma és a munkanélküliek aránya közötti összefüggés



Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Figure 4/a: Relationship among the number of economic organisations and the ratio of unemployed
Number of operating of economic organization in the specific regions(1), Ratio of unemployes in the specific regions(2)

4/b. ábra: A gazdasági szervezetek száma és az egy lakosra jutó jövedelem közötti összefüggés



Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Figure 4/b: Relationship among the number of economic organisations and the income per capita
Number of operating of economic organization in the specific regions(1), Income (basis of personal income tax) / capita(2)

4. A FEJLETTSÉGI MUTATÓK ÉS AZ ELMARADOTTSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI

A 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat megváltoztatta a *fejlettséget mérő komplex mutató* kiszámításánál használt adatok körét, mellyel indokoltá vált a települések besorolásának felülvizsgálata és a módosítás 2003. január 1-jétől való alkalmazása.

A korábbi 28 *alapváltozó száma 19-re csökkent*, ezek a következők:

Gazdasági mutatók:

- 1000 lakosra jutó gazdasági szervezetek száma,
- Működő gazdasági szervezetek számának változása,
- 1000 lakosra jutó tudományos kutatók, fejlesztők száma,
- 1 állandó lakosra jutó SZJA alapot képező jövedelem.

Infrastrukturális mutatók:

- Közüzemi vízhálózatba kapcsolt lakások aránya,
- 1 km vízhálózatra jutó csatornahálózat hossza,
- Vezetékes gázellátásba bekapcsolt háztartások száma a lakásállomány %-ában,
- 1000 lakosra jutó vendégéjszakák száma,
- 1000 lakosra jutó kiskereskedelmi boltok száma,
- Komplex életminőség elérési mutató (számított adat),
- 1000 lakosra jutó távbeszélő száma.

Társadalmi-szociális helyzet:

- 1990-99 között épített lakások aránya,
- 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma,
- Vándorlási különbözet évi átlaga,
- 60 évnél idősebb népesség aránya,
- Települések átlagos lélekszáma,
- Halálozási ráta.

Foglalkoztatási helyzet:

- Munkanélküliek aránya,
 - Tartós munkanélküliek aránya (180 napon túli).
- A fentiek alapján számított, az *elmaradottságot mérő mutató népességszámmal súlyozott átlaga 3,36*.

Az OGY határozat IV. fejezetének 3. pontja kimondja, hogy *társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottnak kell minősíteni* azokat a statisztikai vonzaskörzeteket, amelyeknek a fenti 4 mutatószám csoportból képzett *komplex mutatója nem éri el az országos átlagot*. A 91/2001. (VI. 15.) Korm. rendelet alapján *területfejlesztési szempontból kedvezményezett* térségnek kell tekinteni az elmaradott térségek közül azokat, ahol a fentiek alapján képzett *komplex mutató nem éri el az országos átlag 75%-át*. Ipari szerkezetátalakítási térségek, amelyekben az iparban foglalkoztatottak aránya 1990-ben az országos átlag másfélszeresét, továbbá az iparban foglalkoztatottak arányának csökkenése 1990-99 között, valamint munkanélküliség 1999. december 20-án az országos átlagot meghaladta.

Mezőgazdasági és vidékfejlesztési térségek azok, amelyekben a terület *népességének kevesebb, mint 50%-a él 120 fő/km²-nél magasabb népsűrűségű településen*, az 1990. évi népszámláláskor az országos átlagot meghaladó volt a mezőgazdasági

foglalkoztatottság aránya, az országos alatt van az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap, továbbá a munkanélküliség meghaladta az országos átlagot 1999. december 20-án.

A *területfejlesztés szempontjából kedvezményezett* területnek minősülnek a társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott, illetve az *országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések* is.

Társadalmi-gazdasági szempontból elmaradott térségnek kell minősíteni azokat a statisztikai kistérségeket, amelyeknek az előírt mutatószámcsoportokból képzett *komplex mutatója nem éri el az országos átlagot 3,36-ot*.

Az *elmaradott térségek, az ipari szerkezetváltás és a vidékfejlesztés térségei együttesen alkotják a kedvezményezett térségeket*. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek meghatározásánál a KSH a 24/2001. (IV. 20.) OGY határozat alapján képzett *komplex mutatószám* alapján kialakított rangsort vette alapul. A *küszöbérték* a legmagasabb pontszámot képviselő Budapest 4,28-as *komplex mutatójának 60%-a, 2,57-es érték* volt. Ez alatt a *küszöbérték* alatt a *fejlettségi skálán 42 kistérség* található, ezek alkotják a *leghátrányosabb helyzetű kistérségek* körét, *fejlettségi mutatójuk 2,56 vagy kevesebb*.

Az ország 150 kistérségéből 94 *kedvezményezett kistérség, itt él a lakónépesség 36,2%-a, Észak-Alföld népességének pedig 59,1%-a*. Hátrányos helyzetű kistérségek száma 52, itt él az összes kistérség népességének 22,4%-a, a régióknak pedig 26,2%-a.

A leghátrányosabb kistérségek száma 42, az ország népességének 13,8%-a, a régióknak 32,9%-a. Észak-Alföld és Észak-Magyarország elmaradottsága közel azonos.

Magas munkanélküliséggel sújtott települések azok, amelyekben a *munkanélküliségi arány* számított *mutatója meghaladta az országos átlag 1,75-szorosát*. Az országos munkanélküliségi mutató átlaga 5,95, ennek 1,75-szorosára 10,41. Az ezt meghaladó munkanélküliségi aránnyal rendelkező településeket szükséges kiemelt mértékben támogatni. 2002. január 1-én 1131 település, közöttük 42 város munkanélküli rátája haladta meg a 10,41-et, a települések átlagos népességnagysága 1287 fő volt.

A társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból elmaradott, illetve az országos átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel sújtott települések érvényes besorolását a 7/2003. (I. 14.) Korm. rendelet tette közzé, amely egyben hatályon kívül helyezte a 219/1996. (XII. 24.) Korm. rendeletet.

A *térségi problémák a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben sokkal koncentráltabban jelentkeznek*, mint az elmaradottnál, vagy az összes kedvezményezett térségnél.

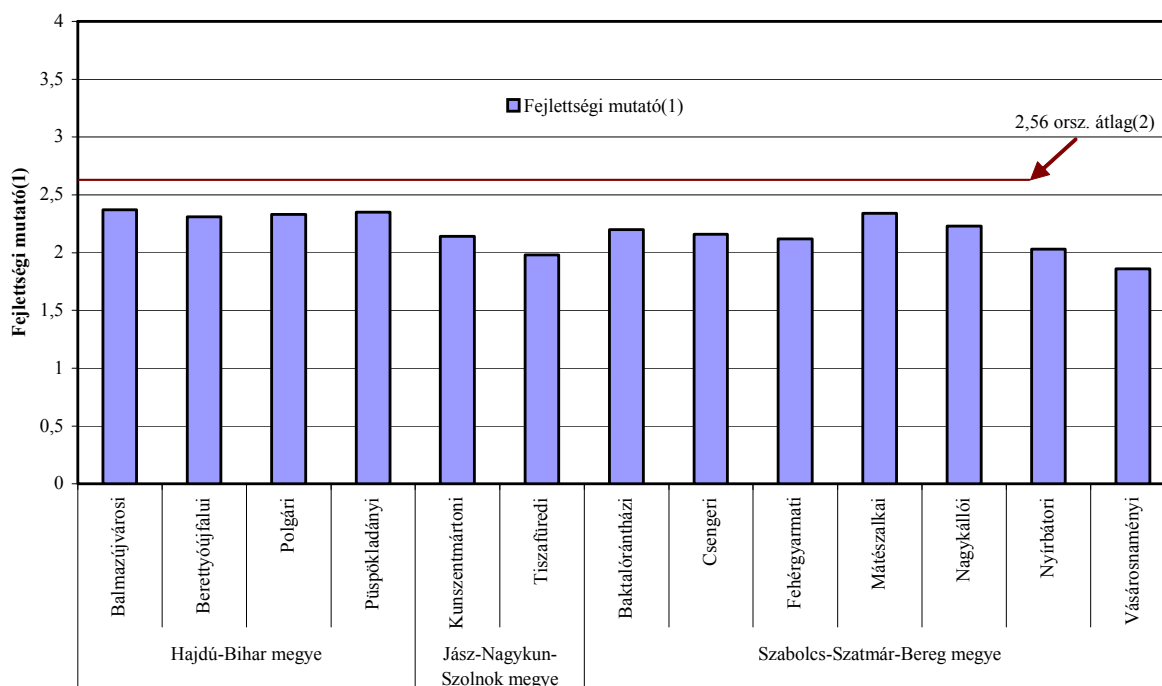
Az *Észak-Alföldön* 2003. december 31-ig 23 kistérség volt, 2004. január 1-től számuk 27 a 244/2003. (XII. 18.) Korm. rendelet alapján. Hajdú-Bihar megye a *Derecske-Létavértesi*, valamint a *hajdúhadházi kistérséggel*, Jász-Nagykun-Szolnok

megye a *mezőúri*, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye *Ibrány-Nagyhalászi* kistérséggel bővült. A régiók közül egyetlenegy sem számít dinamikus fejlődőnek.

Az Észak-Alföld 23 kistérségéből a három megyeszékhely térsége kivételével a többi kedvezményezett területfejlesztési szempontból. A régióon belül *Szabolcs-Szatmár-Bereg leghátrányosabb kistérségei az ukrán, román országhatár közelében, a megye keleti részén összefüggő, mintegy 3600 km² kiterjedésű, 266 ezer lelket számláló területet alkotnak* (Nagy et al., 2002). *Legalacsonyabb fejlettségi mutatója: 1,86 a vásárosnaményi kistérségnek van. Ettől elkülönülve*

Hajdú-Bihar déli és nyugati részén Jász-Nagykun-Szolnok megyei *tiszafüredi kistérséggel*, fejlettségi mutatója *1,98* együtt egy közel 4300 km² területű 206 ezer fős összefüggő terület tartozik a leghátrányosabb térségek sorába. A két településcsoport mellett *Jász-Nagykun-Szolnok déli részén* a 41 ezer fős, 710 km² kiterjedésű *kunszentmártoni kistérség fejlettségi mutatója 2,14* is a leghátrányosabbak közé tartozik. A régió leghátrányosabb kistérségeit az ország 42 leghátrányosabb kistérsége között elhelyezve is kedvezőtlen az itteni kistérségek pozíciója (5. ábra). *A leghátrányosabb kistérségek régióon belüli átlagos fejlettségi mutatója 2,19.*

5. ábra: Az Észak-Alföldi Régió leghátrányosabb helyzetű kistérségei



Forrás: saját szerkesztés KSH adatok alapján

Figure 5: The most underdeveloped small regions of the North Great Plain region
Development indicator(1), 2.56 average of country(2)

5. KÖVETKEZTETÉSEK

A régióon belül jelenleg is nagyok a térségi – gazdasági-társadalmi – fejlettségbeli különbségek, egyes térségekben kritikus a népességmegtartó erő. *Reális veszélyt jelent a térségi egyenlőtlenségek további növekedése* (Nemes Nagy, 1987), ezért a területfejlesztési tevékenységek megvalósítása kiemelt, stratégiai jelentőségű. A nem mezőgazdasági jellegű új munkahelyek teremtése és a vidéken élők életminőségének javítása, a vidéki területek népességmegtartó erejének növelése érdekében végrehajtott intézkedések ellensúlyozhatják a negatív tendenciák erősödését (Popp, 2000). *A gazdaság fejlődése a továbbiakban is várhatóan a nagyobb városok körül kialakult gazdaságfejlesztési centrumokra fog koncentrálni*, ezért nagyon fontos, hogy a területfejlesztési stratégiákban olyan intézkedések fogalmazódjanak

meg, amelyek a térségi különbségek mérséklését célozzák. *Ösztönözni kell a gazdasági szempontból rendkívül sérülékeny térségekben a mezőgazdasághoz nem kötődő jövedelemtermelő tevékenységeket* (Márton, 1998). Ahhoz, hogy az elmaradottabb térségek is részesüljenek a régió fejlődésének jótékony hatásából, *elengedhetetlen a közlekedési feltételek javítása*. A térségek népességmegtartó képességének javításához továbbá szükséges a minőségi egészségügyi ellátás, kiváló oktatási feltételek, kulturális lehetőségek biztosítása és megfelelő lakossági infrastruktúra.

A gazdaságfejlesztés a régió fejlesztésének egyik legfontosabb eleme, amely ha jól működik, maga után vonja a jóléti infrastruktúrák megteremtésének lehetőségét (Palánkai, 1998). Az ipari szerkezet feldolgozóipar-orientált, és ehhez kapcsolódóan eredményesen fejleszthetők a magas hozzáadott értékű előállító beszállítói hálózatok. *Szükségesek*

komplex ipartelepítési és befektetés-ösztönzési akciók, melynek eredményeként a belső erőforrásokra épülve nő a régió versenyképessége. További *fejlesztési lehetőség* az országos és nemzetközi hatókörű *turisztikai adottságok kihasználása az infrastruktúra fejlesztésével* (Nemes Nagy, 1998). A minőségi turisztikai termékek iránt a hazai és a nemzetközi kereslet növekedése várható, ezért a turizmus fejlesztése, a megyék és a régió felzárkózása intenzívebb fejlődése szempontjából kulcsfontosságú. A természeti adottságok között az egyik legnagyobb érték a termálvízkincs (Kovács, 2004). A termálturizmus nem szezonális, az ezt igénybevevők életszínvonala az átlagot meghaladja, ezért elsősorban a magas színvonalú infrastruktúrát veszi igénybe, amit hajlandó is megfizetni (Sulyok et al., 2004). *Harmadik fejlődési irány az ökoturizmus, mivel ebben a régióban található két nemzeti park* (Hortobágy, Körös-Maros) és számos *tájvédelmi körzet* (Szatmár-Beregi, Hajdúsági, Közép-Tiszai, Bihari-síki).

Az Észak-Alföldi Régió *a munkanélküliségi ráta nagyságát tekintve tartósan az utolsó helyen áll a magyarországi régiók rangsorában*, és az egy főre eső GDP rangsorában is a hét régió közül *a hatodik*

helyen áll. Ezek a tények bizonyítják azt, hogy a régióban *nem történt meg a szerkezetváltás, az itt működő vállalkozások versenyképessége korlátozott*, ami összefügg az alacsony technikai színvonallal, melynek oka a súlyos *tőkeszegénység*. *A tőkeszegénység csak külső vállalkozói erőforrások bevonásával oldható meg*, de a befektetési ösztönzésekhez nélkülözhetetlen a kormányzati támogatás (Buday-Sántha, 2001). Csak *tőkebevonással valósítható meg a kis- és középvállalkozások megerősítése, a régió belüli egyenletesebb eloszlásuk biztosítása*, melyek jelenlegi állapota gátat szab a gazdasági fejlődésnek, akadályozza a minőségbiztosítási rendszerek bevezetését, ezáltal az elvárt színvonalú minőségi termékek előállítását (Kapronczai, 2003).

A régió számára kulcskérdés a regionális versenyképesség erősítése. Számos példa mutatja, hogy *a dinamikus fejlődő régiók sikereinek tényezői között megtalálható a következetes fejlesztéspolitika alkalmazása*, amely mögött szinte minden esetben megtalálható *a kitűzött célok megvalósításában elkötelezett, professzionálisan működő, jelentős kapacitásokkal rendelkező intézményrendszer* (Nagy és Dobos, 1999).

IRODALOM

- Baranyi B. (2001): A határmentiség kérdőjelei az Észak-Kelet-Alföldön. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs
- Baranyi B. (2002a): A fenntartható fejlődés esélyei Észak-Alföldi rurális térben az uniós csatlakozás küszöbén. In: Nagy J. (szerk.): EU konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság. Tudományos tanácskozás, DE Agrártudományi Centrum, Debrecen, 396-402.
- Baranyi B. (2002b): Az Észak-Alföldi Régió határmenti területeinek helyzetfeltáró leírása, stratégiai programja és operatív terve. In: Az Észak-Alföldi Régió területfejlesztési koncepciója és területfejlesztési stratégiai, valamint operatív programja. Excellence Rt., Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja, Alföldi Tudományos Intézet Debreceni Csoportja, Kézirat
- Baranyi B.-Csatári B.-Csordás L.-Süli-Zakar I. (1998): Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója. (szerk.: Baranyi B.) MTA Regionális Kutatások Központja, Hajdú-Bihar Megyei Területfejlesztési Tanács, Debrecen, Területfejlesztés, 8.
- Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika – vidékfejlesztés. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialog Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Horváth Gy.-Szaló P. (2003): Területfejlesztés és régiók. Európai füzetek, 11. 28. (<http://www.stratek.hu>)
- Kapronczai I. (2003): A magyar mezőgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest
- Kovács J. (2004): Az agrárfejlesztés stratégiai kérdései. DE Agrártudományi Centrum, Budapest-Debrecen
- Márton A. (1998): A magyar mezőgazdaság és az Európai Unió. Dinasztia Kiadóház, Budapest
- Nagy J.-Dobos A.-Szabó J. (2002): Tájtermesztés az Észak-Alföldi Régióban. In: Láng I.-Lazányi J.-Németh T.: Tartamkísérletek, tájtermesztés, vidékfejlesztés I. DE Agrártudományi Centrum, Debrecen, 36-45.
- Nagy, J.-Dobos, A. (1999): Land use evolution in eastern Hungary. Kungl. Skogs-och Lant-bruksakademiens, 138. 17. 33-39.
- Nemes Nagy J. (1987): A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Nemes Nagy J. (1998): Az ország térszerkezete, területi folyamatok, területfejlesztés Magyarországon. Környezet és Területfejlesztési Minisztérium, Budapest, 15-26.
- Palánkai T. (1998): Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest
- Popp J. (2000): Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági tanulmányok, AKII, Budapest, 9.
- Rechnitzer J. (1998): Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Sarudi Cs. (2003): Térség- és vidékfejlesztés. A magyar térgazdaság és az európai integráció, Agroinform Kiadó és Nyomda Kft., Budapest
- Sulyok, D.-Rátonyi, T.-Meggyes, A.-Harsányi, E.-Nagy, J. (2004): The Economic questions of irrigated maize cultivation on the loess ridge of Debrecen. In: Proceedings of the III. Alps-Adria Scientific Workshop, 1-6. March 2004, Dubrovnik, Croatia
- Tóth L.-Juhász L.-Trombitásné Láng G. (2000): Az agrár- és vidékfejlesztés megváltozott viszonya, eltartóképeség és fenntartható fejlődés. Integrált vidékfejlesztés, V. Falukonferencia, Pécs
- Varga Gy. (2002): Az agrárgazdaság és a vidék fejlesztésének főbb stratégiai kérdései. Európai Tükör, 5.
- OECD (2001): OECD területi vizsgálatok. Magyarország. (szerk.: Horváth Gy.) Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Pécs
- VÁTI (2002): Területfejlesztés Magyarországon. A Földművelésügyi Minisztérium megbízásából a kiadványt VÁTI Területfejlesztési Igazgatóság Elemző és Értékelő Irodája készítette